

Anna Ratke-Majewska

(Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika)

PRZYWÓDZTWO POLITYCZNE WE WSPÓŁCZESNYCH DEMOKRACJACH AMERYKI ŁACIŃSKIEJ.

**HUGO CHÁVEZ – WENEZUELSKI PRZYWÓDCA NA TLE SPECYFIKI
LATYNOAMERYKAŃSKIEGO MODELU PRZEWODZENIA**

1. PRZYWÓDZTWO POLITYCZNE W UJĘCIU DEFINICYJNYM

LICZNI BADACZE, PODEJMUJĄCY próbę wyjaśnienia przywództwa politycznego, podzielają zdanie, iż w literaturze politologicznej pojawiło się wiele różnorodnych konstrukcji teoretycznych i hipotez odnoszących się do owego zjawiska, co rodzi coraz to nowe pytania i wątpliwości¹. Zadaniem niniejszego artykułu nie jest jednak rozstrzygnięcie kwestii spornych oraz stworzenie kolejnej definicji czy zaproponowanie nowej perspektywy oglądu poruszanej tematyki. Zastanowienie się nad pojęciem przywództwa politycznego służy jedynie jako wstęp do dalszych rozważań. Celem pracy jest bowiem przedstawienie specyfiki przywództwa politycznego we współczesnych demokracjach latynoamerykańskich i scharakteryzowanie na tym tle postaci prezydenta Wenezueli z lat 1999–2013 – Hugo Cháveza.

Przywództwo polityczne rozumieć można jako wpływanie na zachowania innych ludzi w sferze polityki². Przywołane twierdzenie, pomimo że dotyka istoty prezentowanego zjawiska, nie oddaje jego złożoności. Poznanie zagadnień teoretycznych odnoszących się do przywództwa nie może więc ograniczyć się do

¹ Powołując się na polską literaturę przedmiotu, zdanie to w swych publikacjach dzielą między innymi: Andrzej Antoszewski, Urszula Jakubowska, Bohdan Kaczmarek, Krzysztof Zuba, Przemysław Żukiewicz oraz wielu innych.

² J. Iwanek, *Przywództwo polityczne w systemie demokratycznym*, [w:] *Przywództwo polityczne. Teorie i rzeczywistość*, red. L. Rubisz, K. Zuba, Toruń 2004, s. 110.

przytoczenia jego zwięzłej definicji. Analiza podjętej tematyki wymaga zwrócenia uwagi na liczne, prezentowane w literaturze przedmiotu, ujęcia i koncepcje.

Autorzy analiz teoretycznych przywództwa politycznego skupiają się przede wszystkim w swych rozważaniach na trzech zasadniczych kwestiach: relacjach przywództwa z pojęciem władzy, jego celach i zadaniach, a także źródłach³. W zależności od przyjętych kryteriów, starają się tworzyć spójne klasyfikacje i modele teoretyczne omawianego zagadnienia. Badacze koncentrujący się na zależności przewodzenia oraz sprawowania władzy, zastanawiają się przede wszystkim nad tym, jakie cechy odróżniają te dwa zjawiska oraz w jaki sposób kształtują się wzajemne powiązania między nimi. Z kolei w teoretycznych ujęciach przywództwa, kładących nacisk na znaczenie jego celów oraz zadań, jakie pełni, stawiane są twierdzenia odnośnie rodzajów funkcji przywódczych oraz ich wyznaczników⁴.

Niemniej jednak, dla potrzeb artykułu najistotniejsze wydaje się wnikliwe przeanalizowanie podejść akcentujących źródła przywództwa politycznego. Zwrócenie uwagi na ten typ ujęć teoretycznych pozwala zauważyć, iż definicje budowane w oparciu o kryterium pochodzenia wzrastały w ramach kilku dominujących nurtów myślowych. Typologie powstałe w oparciu o pierwszy z nich rozpatrują przywództwo jako działania wynikające z osobowości jednostki, posiadającej wybitne zdolności, które czynią z niej przywódcę⁵. Koncepcje tej grupy odnoszą się do pojęcia charyzmy, rozumianej jako dający możliwość przewodzenia innym konglomerat ponadprzeciętnych i naturalnie wykształconych cech oraz umiejętności⁶. Badacze uznający za źródło przywództwa interakcje rozumieją z kolei omawiane pojęcie przede wszystkim jako relację przywódcy i jego stronników. Ten punkt widzenia prezentuje James MacGregor Burns w pracy noszącej tytuł *Leadership*⁷. Jerzy Józef Wiatr natomiast podkreśla w swej definicji zarówno znaczenie cech osobowościowych, jak i charakter relacyjny przywództwa. Jego zdaniem: „Przywódcą politycznym jest ten, kto w stopniu szczególnym jest zdolny skłonić swych zwolenników do dobrowolnego działania zgodnie z wolą przywódcy. Przy-

³ Zob. U. Jakubowska, *Czym jest przywództwo polityczne?*, „Studia Politologiczne” 2001, nr 5, s. 33; K. Zuba, *Przywództwo w teorii nauk politycznych*, [w:] *Przywództwo...*, op.cit., s. 11.

⁴ U. Jakubowska, op.cit., s. 34–45; W. Szostak, *Przywództwo polityczne a „wodzostwo”*, [w:] *Studia nad przywództwem politycznym. Ustalenia metodologiczne i praktyka*, red. A. Kasińska-Metryka, Toruń 2011, s. 21–38; K. Zuba, op.cit., s. 11–14, 25–28.

⁵ K. Pałeczki, *Wokół przywództwa politycznego – ramy dyskursu*, [w:] *Studia...*, s. 12; K. Zuba, op.cit., s. 11, 14–17.

⁶ U. Jakubowska, op.cit., s. 45.

⁷ J. MacGregor Burns, *Władza przywódcza*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, red. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995, s. 265–269.

wództwo jest więc relacją między tymi, którzy przewodzą, a tymi, którzy za nimi podążają – między przywódcami i zwolennikami. [...] Przywódca może sprawować władzę, ale o tym, że jest przywódcą decyduje nie sprawowana przez niego władza, lecz dobrowolne poparcie udzielane mu przez zwolenników”⁸.

Omówione podejścia nie są jedynymi istniejącymi w ramach rozważań nad zjawiskiem przywództwa. Badania prowadzone są ponadto w obrębie nurtów: instytucjonalnego i sytuacyjnego. Instytucjonalizację uważać można za ujmowanie pewnych form organizacyjnych oraz zachowań i norm społecznych w struktury cechujące się utrwalonymi schematami. Zwolennicy podejścia instytucjonalnego przewodzenie polityczne rozumieją więc jako zespół zrutyinizowanych działań, w ramach których nastąpił podział ról i kompetencji⁹. Nurt sytuacyjny zakłada natomiast, że przywództwo jest wynikiem istotnej zmiany otoczenia, zachodzących procesów i wydarzeń (społecznych, ekonomicznych czy militarnych), generujących warunki dla wyłonienia się przywódcy. Procesy przywódcze są w związku z tym ściśle związane z określoną konfiguracją faktów¹⁰. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na rozważania Aarona Wildavsky’ego i Davida M. Rosena, prezentujących uznawane za bliskie sytuacyjnym modele przywództwa. Badacze ci stoją bowiem na stanowisku, iż kształt reżimu politycznego, a także występującego w jego ramach zjawiska przywództwa, warunkuje kultura polityczna. Aaron Wildavsky wyróżnia w swej koncepcji cztery typy przewodzenia. Jego zdaniem, każdy z nich wykształca się w ramach innych uwarunkowań kulturowych. Przywództwo despotyczne właściwe jest dla kultur fatalistycznych, charyzmatyczne dla egalitarnych, pozycyjne dla hierarchicznych, z kolei przewodzenie typu „meteoryt” charakteryzuje reżimy rynkowe. Również David M. Rosen, biorąc pod uwagę determinanty kulturowe, w swej klasyfikacji rozróżnia cztery typy przywództwa: egalitarny, semiegalitarny, hierarchiczny i stratyfikacyjny. Prezentuje jednakże pogląd, iż trzy pierwsze systemy właściwe są dla społeczeństw prymitywnych, wspólnot współczesnych dotyczy natomiast ostatni z wyróżnionych¹¹.

⁸ J.J. Wiatr, *Przywództwo polityczne. Studium politologiczne*, Łódź 2008, s. 23.

⁹ S. Filipowicz, *O demokracji*, Warszawa 1992, s. 214; K. Zuba, op.cit., s. 23–25.

¹⁰ Zob. U. Jakubowska, *Przywództwo polityczne*, [w:] *Podstawy psychologii politycznej*, red. K. Skarżyńska, Poznań 2002, s. 91; K. Zuba, op.cit., s. 21.

¹¹ D. Rosen, *Leadership in World Cultures*, [w:] *Leadership: Multidisciplinary Perspectives*, red. B. Kellerman, Englewood Cliffs 1984, s. 39–62; A. Wildavsky, *A Cultural Theory of Leadership*, [w:] *Leadership and Politics: New Perspectives and Political Science*, red. B.D. Johnes, Kansas 1989, 87–113; K. Zuba, op.cit., s. 21–22.

Do przedstawienia specyfiki przywództwa politycznego w Ameryce Łacińskiej oraz zastanowienia się nad postacią prezydenta Wenezueli Hugo Cháveza najbardziej użyteczne wydaje się przyjęcie wytycznych nurtu sytuacyjnego, a także poglądów Wildavsky'ego i Rosena. Założenie, iż na procesy przewodzenia politycznego mają wpływ czynniki, takie jak tradycja oraz kultura polityczna, pozwala rozpatrywać prezentowane zjawisko z perspektywy określonego kręgu kulturowego¹². Z kolei scharakteryzowanie modelu przywództwa latynoamerykańskiego umożliwia skupienie się na jednym przykładzie lidera, po to, aby przeanalizować jego działania przez pryzmat stworzonego uprzednio schematu. Zbadanie decyzji wybranego przywódcy daje więc możliwość sprawdzenia na jednostkowym przykładzie, po pierwsze tego, w jakim stopniu kultura regionu wpływa na formę przewodzenia, po drugie, jakiego typu lider wyłonić się może w związku z konkretnym splotem wydarzeń. Określenie teoretycznych podstaw służy ponadto odpowiedzi na pytanie, czy Chávez, przywódca uważany za jednego z najbardziej kontrowersyjnych i na swój sposób „wyjątkowych” liderów latynoamerykańskich¹³, rzeczywiście takim był – czy wręcz przeciwnie – całkowicie wpisywał się w model przywództwa i tradycje Ameryki Łacińskiej, przez co daleko mu było do wyjątkowości, a jego działania przy uwzględnieniu czynników kulturowych nie powinny zaskakiwać?

2. DEMOKRACJA A PRZYWÓDZTWO W AMERYCE ŁACIŃSKIEJ

Istotnym wstępem do analizy kulturowych uwarunkowań latynoamerykańskiego przywództwa wydaje się być kwestia wpływu jakości demokracji współczesnych państw Ameryki Łacińskiej na sposób przewodzenia politycznego. Czy kondycja demokracji determinuje typ przywództwa w większym stopniu niż kultura i tra-

¹² Zob. A. Antoszewski, *Przywództwo polityczne*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2006, s. 497–513; A. Chodubski, *Cywilizacyjne formy przywództwa*, [w:] *Przywództwo...*, op.cit., s. 95.

¹³ Opinie na temat kontrowersyjnego charakteru przywództwa Cháveza pojawiają się zarówno w mediach, jak i publikacjach naukowych, spośród których wymienić można takie pozycje, jak: *Democracy for the Poor: Is Hugo Chávez's Venezuela a Democracy?* autorstwa Katherine Graham, *Hugo Chávez Alberta Barrery Tyszki i Cristiny Marcana*, *In the Shadow of the Liberator: Hugo Chávez and the Transformation of Venezuela* oraz *Hugo Chávez and the Bolivarian Revolution* Richarda Gotta, *The Controversial Presidency of Hugo Chávez Frías* Carly M. Cinquegrany, a także: *The Revolutionary Has No Clothes: Hugo Chávez's Bolivarian Farce* A.C. Clarka.

dycja, przez co nie można mówić o jednym uniwersalnym modelu przewodzenia politycznego w latynoamerykańskich krajach demokratycznych? Czy zasadne jest chociażby zastanawianie się nad stworzeniem charakterystycznego dla omawianego regionu schematu przywództwa, co stanowi jeden z celów niniejszych rozważań?

Prawdą jest, że poszczególne kraje Ameryki Łacińskiej różnią się pod względem sprawności funkcjonowania demokracji. Demokratyzacja w Latynoameryce rozpoczęła się w latach 70. XX w. Miała ona wtedy znacznie ograniczony zasięg – w 1976 r. zasad demokratycznych (często w ograniczonym stopniu) przestrzegały jedynie Kolumbia, Kostaryka, Meksyk i Wenezuela. W pozostałych państwach stopniowe zmiany ustrojowe zachodziły w kolejnych latach. Po 1989 r. cały region latynoamerykański (poza Kubą) znalazł się na drodze przemian w duchu demokracji parlamentarnej¹⁴. Przejście od rządów dyktatorskich do demokratycznych nie odbyło się w większości krajów Ameryki Łacińskiej bez przeszkód. W wielu z nich wartości liberalizmu z trudnością przenikały do praktyki politycznej (lub w dużej mierze nie zdołały jeszcze do niej przeniknąć). Pomimo iż demokratyczne zasady ustrojowe istnieją w tych państwach, nie stanowią one trwałej części systemu, dlatego demokracje te nazywa się nieskonsolidowanymi, ograniczonymi czy też niepełnymi. Do grupy demokracji pełnych funkcjonujących w rejonie Latynoameryki zalicza się obecnie jedynie Chile, Kostarykę oraz Urugwaj¹⁵.

Jeżeli przyjmie się założenie, że sprawny system demokratyczny narzuca przywódcy politycznemu demokratyczny styl kierowania¹⁶, należałoby stwierdzić, że schemat przywództwa w demokracjach liberalnych (pełnych) w Ameryce Łacińskiej różnić się będzie od sposobu przewodzenia w latynoamerykańskich demokracjach nieskonsolidowanych. Postawienie powyższej tezy nie wyklucza jednakże tego, że model przywództwa politycznego w Latynoameryce budowany być może w oparciu o zupełnie inne przesłanki niż sprawność funkcjonowania systemu demokratycznego, a mianowicie o determinanty kulturowe. Można bowiem założyć, że bez względu na jakość demokracji, przywództwo latynoamerykańskie nacechowane jest kulturą i tradycją polityczną wspólną dla wszystkich państw

¹⁴ W. Dobrzycki, *Stosunki międzynarodowe w Ameryce Łacińskiej. Historia i współczesność*, Warszawa 2000, s. 362.

¹⁵ J.K. Kaczyńska, *Przywództwo polityczne w demokracjach latynoamerykańskich*, [w:] *Model przywództwa. Wymiar lokalny, krajowy, międzynarodowy*, red. A.K. Piasecki, Kraków 2006, s. 374; S. Mainwaring, T.R. Scully, *América Latina: Ocho lecciones para la gobernabilidad*, „Agora International” 2008, nr 7, s. 37–46.

¹⁶ Zob. U. Jakubowska, op.cit., s. 35.

Ameryki Łacińskiej. Zjawisko przewodzenia powstaje bowiem w konkretnym kontekście historyczno-społecznym i nie może być rozpatrywane w oderwaniu od niego. Określone wzory i wyobrażenia konstytuują mentalność społeczeństw, a tradycja, chociażby była różnie podtrzymywana i niejednolicie pielęgnowana w poszczególnych państwach, nie znika całkowicie. W związku z tym, można zbudować jeden uniwersalny schemat przywództwa właściwy dla współczesnych krajów demokratycznych Ameryki Łacińskiej, o ile oprze się go na uwarunkowaniach kulturowych, wspólnych dla całego kontynentu.

2. KULTUROWE UWARUNKOWANIA PRZYWÓDZTWA POLITYCZNEGO WSPÓŁCZESNYCH PAŃSTW DEMOKRATYCZNYCH LATYNOAMERYKI

Dla zrozumienia fenomenu latynoamerykańskiego przywództwa niezbędne jest poznanie czynników, które w znacznym stopniu wpływają na jego kształt. Zakładając, że przewodzenia politycznego w krajach Ameryki Łacińskiej nie można rozpatrywać w oderwaniu od kultury i tradycji regionu, należy skupić uwagę na uwarunkowaniach mających swe korzenie w historii kontynentu oraz wartościach, ideach i wzorcach zachowań obowiązujących w społeczeństwach na nim żyjących. Sformułowanych w ten sposób wyznaczników przywództwa o charakterze kulturowym można by wyodrębnić wiele, jednakże, w celu przejrzystego omówienia problemu, w niniejszym artykule zostały wyróżnione ich trzy rodzaje, takie jak: postawy społeczne, tradycje rewolucyjne oraz zjawisko *caudillismo*¹⁷.

Do pierwszej znaczącej grupy uwarunkowań zaliczyć należy silnie zakorzenione w społeczeństwie postawy, determinujące postrzeganie relacji społecznych w kategoriach podporządkowania i dominacji. Jednym ze źródeł owych postaw może być kolonialna przeszłość kontynentu, mająca wpływ na ukształtowanie w latynoamerykańskich społecznościach poczucia zależności oraz uległości w stosunku do władzy, Kościoła, arystokracji czy właścicieli ziemskich¹⁸. Z drugiej strony, za równie istotną przyczynę istnienia relacji opartych na podporządkowaniu i dominacji uznać można prężnie funkcjonującą w kulturze tradycję *machismo* (macyzmu). *Machismo* to kult męskości przejawiający się we wszystkich aspektach życia społecznego. Latynoamerykański mężczyzna powinien dominować, mieć autory-

¹⁷ Por. P. Żukiewicz, *Przywództwo polityczne. Teoria i praktyka*, Warszawa 2011, s. 245–249.

¹⁸ J.K. Kaczyńska, op.cit., s. 373.

tet, zwyciężać, umieć podejmować decyzje oraz być zdolnym do skłonienia innych do uległości. Prawdziwego *macho* cechuje pewność siebie, duma, a także pragnienie władzy i przywilejów. Maczyzm to duży problem społeczny – stanowi bowiem przyczynę marginalizacji kobiet w społeczności, powszechnej przemocy domowej oraz wielu innych przestępstw popełnianych (często niemal bezkarnie) na kobietach. Jednocześnie bardzo silnie oddziałuje on na kreowanie obrazu latynoamerykańskiego lidera. Uważa się, iż przywódca powinien być nieugiętym *macho*, który w zdecydowany sposób dąży do realizacji swych interesów. Jednostki wpisujące się w ten wizerunek mają więc o wiele większe szanse na zdobycie poparcia¹⁹.

Drugi istotny czynnik wpływający na charakter przywództwa stanowią tradycje rewolucyjne państw regionu. Pamięć o wojnach niepodległościowych w społecznościach Ameryki Łacińskiej jest wciąż żywa. Bohaterom walk o wyzwolenie oddaje się cześć, a ich postawa uważana jest za wzór godny naśladowania. Owa gloryfikacja rewolucyjnej przeszłości, stanowiącej element pamięci zbiorowej, niesie za sobą liczne konsekwencje zarówno dla konstytuowania latynoamerykańskiej tożsamości, jak i pojmowania zjawiska przywództwa. Wśród nich wymienić należy głębokie poczucie przynależności społeczeństw poszczególnych krajów do wspólnoty latynoamerykańskiej, którą łączy jedna burzliwa historia oraz ogromny szacunek dla symboli narodowych²⁰. Innym z kolei rezultatem kulturowania omawianych tradycji są oczekiwania w stosunku do lidera, jego pożądany wizerunek oraz wymagana postawa wobec określonych spraw. Z jednej strony określonego typu przywódcy spodziewa się społeczeństwo, z drugiej – sam lider stara się odzwierciedlać pewne cechy i wyobrażenia. Istotnym w związku z tym skutkiem upamiętniania przeszłości rewolucyjnej jest utożsamienie się przywódców z ideami wyznawanymi przez historycznych Wyzwolicieli (*Libertadores*) oraz postrzeganie procesu przywództwa przez pryzmat ich poglądów. Największe rozmiary osiągnął kult Simóna Bolívara, bohatera czczonego w licznych państwach południowoamerykańskich. Prócz niego upamiętniani są też inni Wyzwoliciele, w szczególności: Francisco de Miranda, Bernardo O'Higgins Riquelme, José Francisco de San

¹⁹ S.L. Macek, H.J. Wiarda, *Democratization and Political Terrorism in Latin America*, [w:] *Democratic Development & Political Terrorism. The Global Perspective*, red. W.J. Crotty, Boston 2005, s. 458; F. Merrell, *Complementing Latin American Borders*, West Lafayette 2004, s. 58–61; E.A. Nida, *Machismo and Hembrismo*, [w:] idem, *Understanding Latin Americans: With special reference to religious values and movements*, South Pasadena 1974, s. 56–81; P. Żukiewicz, op.cit., s. 246.

²⁰ J. Perlin, A. Oberda, *Polityka zagraniczna Wenezueli*, [w:] *Polityka zagraniczna państw Ameryki Łacińskiej*, red. M.F. Gawrycki, Warszawa 2006, s. 168; P. Żukiewicz, op.cit., s. 248.

Martín czy Antonio José de Sucre²¹. Na kształt przywództwa silnie wpłynęła również postać Ernesta Che Guevary, który w świadomości latynoamerykańskiej zaszczyił ideał *guerrillero* (partyzanta). Celem *guerrillero* było wyzwolenie narodów oraz zaszczylenie w nich nowych wartości. Aby osiągnąć postawione przez siebie cele, musiał być człowiekiem o nienagannej postawie, wstrzemięźliwym, zdyscyplinowanym, posiadającym szczególną umiejętność opracowywania strategii i wykorzystywania swych zdolności w walce. *Guerrillero* to reformator społeczny występujący przeciw prześladowaniom, hańbie i nędzy ludności. W społeczeństwach latynoamerykańskich, charakteryzujących się wyraźnie zakreślonym podziałem na ludzi biednych i bogatych, stworzony przez Che Guevarę ideał lidera wciąż spotyka się z dużym poparciem ludności oraz znajduje swe odzwierciedlenie w podejmowanych działaniach politycznych²².

Podtrzymywanie tradycji rewolucyjnych ukształtowało nie tylko postać lidera – człowieka pełnego siły, wiary i determinacji. Wpłynęło również na sposób przejmowania przez niego władzy. Od XIX w., aż po drugą połowę XX w., w pełni pokojowy, demokratyczny sposób obejmowania najwyższych urzędów państwowych był zjawiskiem stosunkowo rzadkim. Amerykę Łacińską nękały zamachy stanu, rządy junt wojskowych i niepopularne decyzje autokratycznych władz. Przykładami takiego stanu rzeczy mogą być: pucz Augusto Pinocheta w Chile czy liczne zamachy stanu w Boliwii. Dopiero u progu XXI w. niedemokratyczne formy obejmowania władzy w Ameryce Południowej stały się zjawiskiem niemal incydentalnym²³.

Trzecim, silnie warunkującym charakter przywództwa latynoamerykańskiego, czynnikiem jest wywodząca się z XIX w. tradycja *caudillismo*²⁴. Termin *caudillo* rozumieć można jako określenie na przywódcę politycznego (będącego najczęściej również dowódcą wojskowym), który był w stanie zdobyć rzesze zwolenników i utrzymać się u steru władzy wskutek ustanowienia rozległej sieci powiązań z różnymi grupami w społeczeństwie. Ów rozbudowany system zależności *caudillo*

²¹ Zob. R. Harvey, *Los libertadores: La lucha por la Independencia de América Latina, 1810–1830*, Barcelona 2010.

²² M.F. Gawrycki, *Kuba i rewolucja w Ameryce Łacińskiej*, Toruń 2004, s. 144–146; E. Che Guevara, *Escritos y discursos*, t. 1, La Habana 1972, s. 193–197; P. McLaren, *El Che Guevara, Paulo Freire y la pedagogía de la revolución*, México 2001; P. Żukiewicz, op.cit., s. 248.

²³ P. Łaciński, *Polityka zagraniczna państw andyjskich*, [w:] *Polityka...*, s. 207–219; P. Żukiewicz, op.cit., s. 248–249.

²⁴ K. Cholewińska, *Tradycja caudillismo w historii i współczesności Ameryki Łacińskiej*, [w:] *Latynoameryka u progu trzeciego stulecia niepodległości: przywództwo, idee i systemy polityczne*, red. P. Łaciński, Warszawa 2011, s. 119–125; J.K. Kaczyńska, op.cit., s. 373–374.

tworzył dzięki potędze swej charyzmy, pozwalającej mu przekonać społeczność, że jest w stanie odpowiedzieć na jej potrzeby i rozwiązać wszelkie nękające ją problemy. W wielu przypadkach *caudillos*, prócz charyzmatycznej osobowości, posiadali także zdolności strategiczne, pozwalające im na długoletnie sprawowanie rządów (czyli prowadzenie polityki *continismo*) oraz skupienie władzy w jednym ręku. Za Alcidesem Arguedasem wyróżnić można dwa typy *caudillos*: „barbarzyńskich” (*los caudillos bárbaros*) i „ukształtowanych” (*los caudillos letrados*). Pierwszy typ wywodził się z czasów walk o niepodległość. Przywódcy barbarzyńscy nie tworzyli ram instytucjonalnych swego przywództwa oraz nie formułowali spójnej ideologii. Z kolei era *caudillos letrados* rozpoczęła się wtedy, gdy sytuacja latynoamerykańskich państw stała się względnie stabilna (co można datować na koniec XIX i początek XX w.). Ten typ przywódców cechowała chęć instytucjonalizacji swej pozycji, przy jednoczesnym dążeniu do zachowania dla siebie szerokich uprawnień. Wśród *caudillos* ukształtowanych, w myśl definicji Arguedasa, wymienić można takich przywódców, jak: Juan Domingo Perón Sosa czy Fidel Alejandro Castro Ruz. Należy jednak dodać, że w literaturze przedmiotu występuje wiele innych podziałów *caudillismo*, które od wyżej wspomnianego różnią się zasadniczo. W zależności od pojmowania fenomenu tego zjawiska, autorzy przytaczają także odmienne poglądy na temat końca epoki *caudillos*. Jedni są zdania, że postępująca demokratyzacja Latynoameryki definitywnie wyklucza możliwość istnienia tego typu przywódców. Inni z kolei uważają, że tendencją polityczną, wyłaniającą się na przełomie XX i XXI w., jest *neocaudillismo*, czyli *caudillismo* w nowej odsłonie, funkcjonujące w ramach zasad demokratycznych. Bez względu jednak na zajmowane stanowisko, patrząc przez pryzmat uwarunkowań kulturowych, należy przyznać, że tradycja *caudillismo* ma wpływ na kształt przywództwa politycznego w Ameryce Łacińskiej. Cechy latynoamerykańskiego przywódcy oraz sposób sprawowania przez niego władzy stały się integralną częścią świadomości społecznej i stanowią nieodłączny element kultury politycznej regionu²⁵. Można w związku z tym stwierdzić za Katarzyną Cholewińską, że „*caudillismo* w istotny sposób wpływało i ciągle wpływa na politykę krajów Ameryki Łacińskiej, zarówno w sferze wewnętrznej, jak i zewnętrznej”²⁶.

²⁵ K. Cholewińska, op.cit., s. 119–146; D. Close, *Latin American Politics: An Introduction*, Toronto 2010, s. 77–87; W.Q. Morales, *A Brief History of Bolivia*, New York 2003, s. 57–58; V. Peralta Ruíz, M. Irurizqui Victoriano, *Por la concordia, la fusión y el unitarismo. Estado y caudillismo en Bolivia, 1825–1880*, Madrid 2000, s. 13–14; P. Żukiewicz, op.cit., s. 246–247.

²⁶ K. Cholewińska, op.cit., s. 119.

W ujęciu ogólnego schematu latynoamerykańskiego przywództwa politycznego, który możliwy jest do zakreślenia na bazie przedstawionych powyżej uwarunkowań kulturowych, rozpatrywać można jednostkowe przypadki przewodzenia w poszczególnych państwach regionu. Założenie jednakże, że działania poszczególnych przywódców, z uwagi na jedność kręgu kulturowego, w pełni wpisują się będą w wytyczony determinantami model, wydaje się zbyt daleko posunięte. Na bazie zakorzenionych w społeczeństwie wzorców rodzić się mogą unikalne wizje sprawowania przywództwa, z uwagi przede wszystkim na to, że okoliczności funkcjonowania liderów Latynoameryki nie są identyczne. Każde z państw może mieć inne cele polityczne i warunki rozwoju, różne mogą być także potrzeby społeczeństwa w nim żyjącego. Jednym ze współczesnych przywódców latynoamerykańskich był Hugo Rafael Chávez Frías, postać zaskakująca, której decyzje wzbudzały silne emocje. Jednakże, czy jego styl przewodzenia był w istocie tak osobliwy, czy jedynie warunkowany kulturą i tradycją?

4. HUGO CHÁVEZ – PRZYWÓDCA TYPOWY CZY WYJĄTKOWY?

6 grudnia 1998 r. w wyborach prezydenckich w Wenezueli zwyciężył Hugo Rafael Chávez Frías. Stanowisko zdobył dzięki poparciu obywateli, zmęczonych dominacją w życiu politycznym dwóch rządzących na przemian partii (socjaldemokratycznej *Acción Democrática* – AD i chrześcijańsko-demokratycznej *Comité de Organización Política Electoral Independiente* – COPEI), niezadowolonych z opieszałości elit w obliczu pogłębiającej się zapaści gospodarczej i społecznej oraz zniechęconych brakiem niezbędnych reform²⁷. Wenezuelski kryzys stał się więc główną przyczyną wyłonienia nowego typu przywódcy państwa – lidera, który nie będzie szedł na ustępstwa z przedstawicielami panującego przez lata systemu rządów dwóch ugrupowań i podejmie skuteczne działania na rzecz polepszenia warunków życia w kraju. Warto dodać, że przypadek Wenezueli nie należy do odosobnionych na latynoamerykańskiej scenie politycznej. Brak stabilizacji w sferze władzy i gospodarki, utrzymujący się w regionie od lat 70. do 90. XX w., sprawił,

²⁷ A. Fijałkowska, M.F. Gawrycki, *Wenezuela w procesie (r)ewolucyjnych przemian*, Warszawa 2010, s. 16–18; J. Perlin, A. Oberda, op.cit., s. 177–178; A. Ratke-Majewska, *Przemiany edukacyjne w Wenezueli w latach prezydentury Hugo Cháveza – szansa, stagnacja czy zagrożenie?*, „Kultura i Edukacja” 2012, nr 4 (90), s. 128–129; R. Sajna, *Berlusconi, Putin, Chávez – trzy modele przywództwa telewizyjnego*, [w:] *Model...*, s. 324.

że ludność Ameryki Łacińskiej stała się otwarcie niechętna polityce. Niesmak wobec politycznej rzeczywistości wywołał w społecznościach na przełomie XX i XXI w. dwojaką reakcję – albo zachęcał do wyłonienia liderów cechujących się doświadczeniem w rządzeniu (byłych prezydentów), albo skłaniał ku powierzeniu władzy nowicjuszom, niezwiązanym z żadną rządzącą w kraju frakcją. Polityczni debiutanci dawali przede wszystkim nadzieję na zastosowanie w państwie nowych, nieznanych jeszcze rozwiązań i demokratyzację życia publicznego. Jednakże paradoksalnie, występując przeciw skostniałym układom politycznym oraz rządzącym uprzednio *caudillos*, ostatecznie sięgali po niepopularne w społeczeństwie instrumenty charakterystyczne dla wcześniejszych władz²⁸.

W ujęciu powyższych rozważań nad wyłanianiem przywódców w Ameryce Łacińskiej ostatnich dwóch dekad, Prezydent Wenezueli, przełamujący monopol partii AD i COPEI, jawił się jako polityczny nowicjusz, który postanowił ukształtować politykę wewnętrzną i zewnętrzną kraju z jednej strony odrzucając porządek ustalony przez swych poprzedników, z drugiej czerpiąc z bogatej tradycji politycznej regionu. Chávez zaproponował ludności sposób sprawowania rządów zgodny w dużej mierze z jej pragnieniami, skupiając się na znanych w społeczeństwie wzorcach mających swe źródło w historii, pojmowaniu relacji społecznych oraz postrzeganiu zjawiska władzy.

Jedną z najbardziej znamienitych cech przywództwa Cháveza było bezpośrednio odwoływanie się do rewolucyjnej przeszłości państwa oraz dorobku pierwszych *caudillos*. Już od momentu objęcia urzędu, prezydent zdradzał swą fascynację dokonaniem historycznych Wyzwolicielei Ameryki Południowej. Inspiracji ideologicznej dostarczyli mu: Simón Bolívar, jeden z największych bohaterów walk o niepodległość na kontynencie latynoamerykańskim, Ezequiel Zamora, polityk oraz żołnierz zasłużony w wenezuelskiej wojnie domowej z lat 1859–1863 (*Guerra Federal*), nawołujący do gruntownej reformy rolnej i nadania ziemi chłopom, a także Simón Rodríguez, nauczyciel i filozof, który forsował pogląd, iż system edukacyjny dostosować należy do potrzeb nowo powstałych państw Latynoameryki²⁹. Kult tych trzech postaci, *caudillos bárbaros*, stał się dla Prezydenta Wenezueli natchnieniem do rozwiązywania kryzysu. Głoszone przez nich poglądy uznawał przede wszystkim za wezwanie do podjęcia działań i zachętę do walki o lepszą przyszłość. Z tej właśnie przyczyny Chávez w swej retoryce przytaczał poglądy

²⁸ K. Cholewińska, op.cit., s. 138–140.

²⁹ A. Fijałkowska, M.F. Gawrycki, op.cit., s. 20–21; M. Harnecker, *Venezuela: una revolución sui generis*, Barcelona 2004, s. 32–33; A. Ratke-Majewska, op.cit., s. 139.

Wyzwoliciele, podkreślając tym samym, iż proponowane przez niego zmiany znajdują historyczne uzasadnienie. Dla przykładu, powoływał się na słowa Simóna Bolívara: „Odnómy ideę narodu, który nie tylko chce być wolny, ale i pełen cnót” (*Renovemos la idea de un pueblo que no sólo quería ser libre, sino virtuoso*)³⁰. Za Simónem Rodríguezem powtarzał natomiast: „Ameryka hiszpańska jest oryginalna, oryginalne muszą być jej instytucje i rząd oraz środki ustanawiające jedno i drugie. Albo je tworzymy, albo błądzimy” (*La América española es original, originales han de ser sus instituciones y su gobierno, y originales los medios de fundar uno y otro. O inventamos, o erramos*)³¹.

Na podstawie twierdzeń głoszonych przez wenezuelskich bohaterów Chávez zaczął budować zręby „ideologii boliwariańskiej”, światopoglądu, na którym opierać się miały przemiany gospodarcze, społeczne i polityczne kraju. Dążenie do dokonania gruntownych reform w myśl nowych idei stało się z kolei podstawą założeń „rewolucji boliwariańskiej”, prowadzącej według zamierzeń do poprawy jakości życia całego społeczeństwa. Zapowiadana przez Cháveza rewolucja składać się miała z czterech etapów: rewolucji antyimperialistycznej, rewolucji burżuazyjno-demokratycznej, kontrrewolucji neoliberalnej i budowy społeczeństwa socjalistycznego XXI w. Złożone poglądy Prezydenta Wenezueli mogłyby być przedmiotem odrębnej rozprawy, jednak w tym miejscu warto zauważyć, że nazwanie programu (nawet daleko idących) reform „rewolucją” to zabieg niezwykle istotny dla zwiększenia liczby zwolenników Cháveza wśród wenezuelskiej ludności, przede wszystkim z uwagi na symbolikę użytego słowa. Termin ten nawiązywał po pierwsze do chlubnej historii kraju, po drugie dawał nadzieję, że po latach zapaści polityczno-gospodarczej zmiany zostaną przeprowadzone w szybkim tempie³².

Przywoływanie rewolucyjnej przeszłości państwa widoczne było nie tylko w propagowanym przez Cháveza światopoglądzie. Nazwiska wielkich bohaterów narodu zagościły w licznych nazwach, dokumentach i określeniach. Wspomniane już terminy, takie jak „ideologia boliwariańska” oraz „rewolucja boliwariańska” nie wyczerpują długiej listy nasyconych ideowo pojęć. Ustawa zasadnicza z 1999 r. wprowadziła zmianę oficjalnej nazwy państwa, które od tego momentu zaczęło być określane mianem „Boliwariańskiej Republiki Wenezueli”. Do nowej ideologii nawiązywała nie tylko konstytucja, ale i inne akty prawne (dla przykładu ustawa

³⁰ *Grandes Pensamientos De Nuestro Libertador Simón Bolívar*, http://www.catedraideologiabolivariana.net/J1522ES/index.php?option=com_content&view=article&id=120:pensamientos&catid=77:la-vida-del-libertador, odczyt z dn. 10.11.2012.

³¹ S. Rodríguez, *Obras completas*, Caracas 1975, s. 343.

³² K. Cholewińska, op.cit., s. 144; A. Fijałkowska, M.F. Gawrycki, op.cit., s. 19–22.

organiczna o edukacji). Odniesienia do forsowanych przez prezydenta poglądów pojawiały się w tych dokumentach pod postacią następujących haseł: „doktryna naszego Wyzwoliciele Simóna Bolívara”, „doktryna Simóna Rodrígueza”, „zasady boliwariańskie” czy „wenezuelskość”³³. Owe terminy nie zostały w żadnej z ustaw zdefiniowane, co wzbudziło szereg podejrzeń, iż będą one interpretowane przez władzę z dużą dozą dowolności. Co więcej, założenia nowej ideologii zaczęły być krzewione już wśród najmłodszych członków społeczeństwa. Edukacja na wszystkich szczeblach stała się „boliwariańska” i zaczęła być traktowana przede wszystkim jak proces polityczny, wpajający wierność i posłuszeństwo dla władzy, budzący uczucia patriotyczne, a także przekonanie o konieczności służenia krajowi przez całe życie. W szkołach uczono opisanych w konstytucji „zasad boliwariańskich”, wpajano szacunek do symboli państwowych oraz podkreślano wagę tożsamości narodowej i pamięci historycznej³⁴.

Sentyment za *caudillismo* oraz wpływ wzorca kulturowego maczyzmu zauważyć można w większości decyzji i działań prezydenta. Nawiązanie do tradycji autorytarnych oraz przekonanie o dominującej pozycji władzy w państwie widoczne było już w ujęciu chociażby wspomnianych powyżej założeń edukacji „boliwariańskiej”, mającej na celu uformowania świadomości społeczeństwa i opierającej się na przekonaniu, że rządzący może dysponować podwładnymi również w zakresie ich świadomości. Chávez od momentu dojścia do władzy dążył do zdobycia bezwzględnie dominującej pozycji w państwie, uzyskania kontroli nad każdym aspektem jego funkcjonowania, rozszerzenia swych kompetencji i możliwości ingerowania w życie obywateli. Konstytucja Boliwariańskiej Republiki Wenezueli wydłużyła kadencję prezydenta i rozszerzyła jego uprawnienia. Umocniony status pozwolił mu na sukcesywne budowanie rozległej sieci powiązań z różnymi grupami interesu. Swymi deklaracjami zapewnił sobie przede wszystkim poparcie najuboższych (i najliczniejszych) warstw ludności. Wprowadził także gwarancje prawne i liczne udogodnienia dla wenezuelskiej społeczności indiańskiej. Co więcej, poprzez wykorzystanie swych wpływów przywódca zdołał osłabić znaczną część organizacji politycznych oraz umieścić na stanowiskach państwowych ludzi opowiadających się za nim i wyrażających zgodę na planowane reformy³⁵.

³³ *Constitución de la República Bolivariana de Venezuela*, <http://www.tsj.gov.ve/legislacion/constitucion1999.htm>, odczyt z dn. 10.11.2012; *Ley Orgánica de Educación*, http://www.me.gob.ve/ley_organica.pdf, odczyt z dn. 10.11.2012; A. Ratke-Majewska, op.cit., s. 140.

³⁴ F. Losego, *Adelante con Bolívar*, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001227/122747s.pdf#122750>, odczyt z dn. 10.11.2012; A. Ratke-Majewska, op.cit., s. 138–140.

³⁵ J. Perlin, A. Oberda, op.cit., s. 179–180.

Podstawowym dążeniem Cháveza w polityce zagranicznej stało się wzmocnienie pozycji kraju na arenie światowej. Zamiar ten wenezuelski prezydent poparł postulatem wprowadzenia zmian w porządku międzynarodowym, poprzez ukształtowanie go w sposób, który podnosiłby rolę państw rozwijających się (także Wenezueli), a deprymował mocarstwa, takie jak Stany Zjednoczone³⁶. W poczet celów priorytetowych Chávez zaliczył również zyskanie większych wpływów w regionie oraz organizacjach międzynarodowych. Dużym atutem i silną kartą przetargową były wenezuelskie złoża ropy naftowej, dzięki którym zabiegi prezydenta w dużej mierze odniosły skutki. Wenezuela zyskała lepszą pozycję w OPEC, a umowa z Caracas, będąca systemem dostaw ropy naftowej na preferencyjnych warunkach kredytowych dla wybranej grupy krajów ze Stowarzyszenia Państw Karaibskich, umocniła status omawianego kraju na kontynencie³⁷.

Czy Hugo Chávez był typowym przywódcą Ameryki Łacińskiej? Analizując podjęte przez niego decyzje i działania można stwierdzić, że tak. Sposób sprawowania władzy, jaki obrał, wpisuje się we wszystkie wyróżnione cechy charakterystyczne dla wynikającego z kultury politycznej modelu latynoamerykańskiego. Nawet niemające źródeł w tradycji elementy, które wprowadził do swej polityki – takie jak legitymizacja posunięć politycznych poprzez instytucje demokratyczne – służyły mimo wszystko działaniom opartym o wzorce kulturowe regionu (dla przykładu, konstytucyjne wydłużenie kadencji prezydenckiej stanowiło współczesną odślonę *continuismo*). Chávez mógł być w związku z tym uważany za przywódcę szczególnie aktywnego, niezwykle charyzmatycznego, którego decyzje odbijały się szerokim echem na całym świecie, jednak, biorąc pod uwagę latynoamerykańskie tradycje i doświadczenia historyczne, dalekiego od wyjątkowości. Warto w tym miejscu dodać, że lider „typowy” nie oznacza jednak „wzorcowy”. Traktowanie państwa jak własności czy odnośnienie się do tradycji *caudillismo* nie należą do reguł demokracji liberalnej – ustroju, do którego zmierza większość państw Latynoameryki.

³⁶ K. Cholewińska, op.cit., s. 141.

³⁷ Ibidem, s. 182–183.

5. PODSUMOWANIE ROZWAŻAŃ

Zjawisko przywództwa silnie warunkowane jest przez kulturę i tradycję polityczną regionu, w jakim występuje. Styl przewodzenia charakterystyczny dla jednego kręgu kulturowego, w innym może być niezrozumiały i wzbudzać ogromne emocje. Dlatego właśnie przywództwo Cháveza uważane było poza rejonem Ameryki Łacińskiej za tak kontrowersyjne. Aby pojąć jego specyfikę należy poznać historię Latynoameryki, a także idee, wartości oraz wzorce zachowań, które są właściwe dla żyjących na tym kontynencie społeczeństw. Oddziaływanie czynników mających swe źródło w kulturze nie oznacza jednak, że forma latynoamerykańskiego przywództwa nie może ulec zmianie. Przede wszystkim, w wyniku zachodzących przemian o charakterze globalnym, związanych chociażby z rozwojem nowoczesnych technologii, dostęp do wzorców kulturowych innych społeczności staje się coraz łatwiejszy. Wpływy obcych wobec rodzimej kultur jest nieunikniony, co może doprowadzić do przemian w postrzeganiu pewnych kwestii wśród ludności Ameryki Łacińskiej i zmodyfikować znacznie charakter uwarunkowanego kulturowo przewodzenia. Co więcej, szansą na zmianę rozumienia przywództwa daje konsolidacja demokracji. Jeśli zasady demokratyczne zakorzenią się w latynoamerykańskiej kulturze politycznej i zaczną być traktowane w społeczeństwach jako „własne”, nie „obce”, u steru władzy nie będzie miejsca dla liderów wykazujących sentyment za zjawiskiem *caudillismo* czy maczyzmem.

**Political leadership in contemporary democracies of Latin America.
Hugo Chavez – Venezuelan leader against the background of the
specificity of Latin American leadership model**

IN THIS ARTICLE was made an attempt to create a Latin American political leadership model based on cultural determinants. Defining the specificity of leadership helped, in turn, to analyze actions and decisions of one of the leaders of the region – Hugo Chávez – by taking the Latin American model into account. Focusing on the individual case made it possible to verify how political culture and tradition can affect the shape and style of leadership in the contemporary democratic state of Latin America.